

Леся ГЛИВІНСЬКА,
кандидат філологічних наук,
доцент,
Інститут філології Київського
національного університету
ім. Тараса Шевченка

«СЛОВО МОЄ, СИЛА МОЯ, СЛАВО...»

Мовно-поетичний світ Миколи Вінграновського

Микола Вінграновський був людиною широкого мистецького обдаровання: поет, прозаїк, сценарист, режисер-постановник, кіноактор. Ставлення ж до поезії мав особливе. В одному з інтерв'ю кореспондентові «Літературної України» висловив такі міркування: «По-моєму, все мистецтво є поезія. Музика – це поезія, архітектура – це поезія, кіно – це поезія, проза – це поезія... Тому поезія для мене, безперечно, на першому місці...» [1; 3]. У поезії М.Вінграновський убачав першооснову, духовні витoki своєї творчості.

Наукове вивчення словесно-художньої практики письменників має давню традицію й залишається на часі. Художню мову визнають питомою сферою індивідуального стилю, його найпотужнішим чинником. «Стиль, надто ж індивідуальний, – це, справді, насамперед “одежа слова”, тіло тексту, за яким глибше осягаємо душу (ідею) та розум (концепцію, ідеал)», – зауважує А.Ткаченко [6; 11]. Письменницька творчість пов'язана з безупинним шуканням слова: у мові митець має віднайти засоби для репрезентації свого авторського «я». Слово в художньому тексті зазнає індивідуальної стильової модифікації, засвідчуючи найвищий ступінь концентрації оцінності, експресивності, образності. Слово в авторському осмисленні постійно живить поезію.

Показово, що про значущість словесної організації літературного твору говорив і М.Вінграновський: «Треба... вміти, вірніше, знати... як підібрати і що саме дати, щоб твоє слово дихало»; «...кожне моє слово мусить стояти, як нота в гармонії, на своєму місці» [4; 3]. Творчий підхід до мови, з погляду митця, має бути визначальним для художника слова: без фантазії «слово поета глухе й німе» [7; 108]. Читаючи його поезію, мимоволі замислюєшся над дієвістю, асоціативною невичерпністю поетичного слова:

Заспіваю твоє ім'я,
Твоє тихе ім'я вишневе,
Де між хмарами обійма
Свою ніжну дорогу небо.
Де горить під зорею мак
І говорить гроза з грозою,
Переманює-перейма
Хвиля хвилю попід горою.

Яскравим засобом індивідуалізації художньої мови М.Вінграновського є метафора. Тяжіння митця до асоціативної розкутості в процесі мовної естетизації дійсності нерідко визначає герметичність авторської метафори, її повну нерозгадуваність або принаймні багатоваріантність тлумачень. Кожне прочитання поезій відкриває щоразу новий вимір «всеохопного душевного дійства» (І.Дзюба). «Цей Микола Вінграновський, несерйозний чоловік цей... все плутає на світі!»,

доброзичливо жартує поет, ніби завчасно налаштовуючи реципієнта на глибинне проникнення у зміст художнього твору.

Характерною особливістю мовного стилю автора є наскрізний антропоморфізм. За принципом уособлення побудовано цілі поетичні твори М.Вінграновського, з-поміж яких: «Дерева», «Вже неминуче буде сніг...», «Ходіть в сад», «Над гаєм грає пtiчий гай...», «У срібне царство цвіркунів...», «Грім», «Скажи мені, Дніпре...», «Сонет». Через світ людини репрезентується весь навколишній світ і система філософсько-абстрактних категорій.

Над гаєм **хмара руку простягає**
І гається, і гається над гаєм.
Ще дощ у хмарі, ще **вона не знає**,
Де дітись їй у небі понад гаєм.

І збиралась чи збирать-збиралася
У дорогу неба течія...
З будяками тихо привіталася
Малинова **молодість** моя.

На синю синь води лягла від хмари тінь,
Посумувала хмара за собою.
До вечора іде холонучи **теплінь**
І тулиться до каменя щокую.

М.Вінграновського важко цитувати уривками: кожен текст – неподільна мовна єдність, упорядкована система різнотипних образних структур тропеїчного і нетропеїчного характеру. У нього формування метафори в межах двох слів (бінарні синтаксичні структури) – це радше виняток, ніж правило. Семантичне ядро антропоморфної метафори переважно творять одразу кілька лексичних одиниць. Прийнято вважати, що найчастіше поетичний контекст формують багатокomпонентні метафоричні конструкції. Можна припустити, що варіативність формально-граматичних типів метафор у художньому ідіолекті визначається авторською настановою уникати стандартних одноманітних синтаксичних схем, щоб увиразнити як форму, так і зміст метафоричного висловлювання. Наприклад: «**І небо йшло задумливо** над світом, / **І довгі зорі сіяло крізь віти,** / **Втираючи хмариною чоло**»; «**Зоря над містом піднімає весла.** / **Зоря чекає, доки тиша скресне** <...> **Зоря** над містом **зібрана і чемна** <...> Така зоря в своїм промінні **чесна...**»; «**І, тихий туман пригорнувши до себе,** / **Вечеряє поле піснями з долин,** / Над селами й полем **вечеряє небо,** / **Вмокаючи в ріки хлібини хмарин**»; «**І тихло серце... і** **всесвітнє море** / **Схилялося над озером земним.** / **Схилялося... дивилося... мовчало... / І чеберяло хмарами вгорі!..** / **І мовби посміхатись починало**

/ Над синістю світань і вечорів»; «...і все **небо** / **дивується** / **що це в мене за хмара** / **яка не знає** / **куди їй пливати** / **адже вона знає ця моя хмара** / **що єдина вітчизна у неї** / **це я** / **небо**».

Поезія М.Вінграновського – постійне взаємопереливання різних почуттів, різних станів душі. Людина одухотворює світ, сповнює його своїми радіщами і болями. То лукаво-веселою, то сумовитою поетичною казкою поет артистично поєднує світ людей і світ природи, буття всього живого і неживого: «**За Цвіркуном – у плач оса** / **Осиною сльозою**, / **А за осою і роса** / **Сльозою росяною!** / **Утрюх так плакали вони** / **Від радості і щастя...**»; «**Прощалось літо**. Тьмянів лист, / І лев лежав під кленом <...> сховавшись в лапи, **лев ридав...**»; «До нас прийшов лелека / З косою на плечі, / Води напився з глека / Та й сів на спориші <...> І **плакав** наш **лелека** / З косою на плечі». Перефразовувати цю дивовижну поезію, у якій розкошують мистецька інтуїція та уява, буденною необразною мовою іноді просто неможливо. Щиросердною, доброзичливо-грайливою поетичною мовою автор ніби віддячує *хмаринці, зорям, звірові, птахові, слову* за радість мати їх у своєму житті. І ми разом з ним зворушені, потрапляючи в цей прекрасний у своїй первозданності, лагідності художній світ.

Радіє колесо на хаті –
Лелеченятка сплять у нім.
Радіють глечики пузаті –
Корову звеселяє грім.
Сміється й світ мій... Тануть тіні
У вчора зимньому чолі,
І в цьому світлі-сміховинні
Сміється й слово на столі.

Тексти М.Вінграновського різні, але є те, що їх єднає, – позитивна словесна енергетика, велика прихильність і щирість як константа, навколо якої вибудовується вся система мовних засобів. Загальну експресію мовотворчості, її народнописаний колорит увиразнюють лексеми з меліоративною конотацією. Лінгвістичний термін «меліоризація» (від *латин.* melior – кращий) трактують як «процес набування словом позитивного значення» [5; 443]. Формальним засобом вираження конотації меліоративності є суфікси. Своєрідний морфемний «магнетизм» збагачує звукову організацію художнього мовлення М.Вінграновського: «Водо **молоденька**, / Громе молодий, / **Слізенько тоненька**, – / Упади <...> Водо **молоденька**, / Громе молодий, / **Рученько біленька**, – / Проведи»; «Бачиш, **рибонько**, з гаю вечір йде, / В зорях золотих виходить небо, / А над ними **хмаронька дощиком** пряде / На моє гаряче, на лице моє до тебе...»; «Сама собою річка ця тече, / **Маленька річечка, вузенька**, як долоня. / Ця **річечка** Дніпра **тихенька** синя доня, / **Маленька донечка** без імені іще». Мовностилістичне новаторство поета демонструють індивідуально-авторські слова. Яскраве емоційно-оцінне забарвлення мають лексеми, що нормативно не мають пестливих форм, а саме: іменники-назви предметів, явищ – *небенятко, просеня, сніження, тополята, хмаренятко*; номінації абстрактних понять – *вдаченька, літатенятонько, мрієчко*; займенникові слова – *йогенька, тебенько*. Психологічно модельо-

вані, споріднені з українською фольклорною традицією мовні образи, з яких постає життя в його багатоманітності, у вишуканості краси, – на диво неповторні, самобутні: «Ти прилинь, прилинь, моя **прилинько**, / Розкажи про себе і як звати»; «Я думав – сам іду. Дорога, / І **витребеньочка-ріка** <...> Я думав сам іду. Тополі, / Та **покаміннячко-струмок...**»; «У ластівки – ластівенятко. / В шовковиці – **шовковенятко**. / В гаю у стежки – **стеженятко**. / У хмари в небі – **хмаренятко**. / В зорі над садом **зоренятко...**»

«Велику роль поет відводить споглядальності життя, фіксації його прекрасних з'яв, але при цьому для нього важливо переполювати читачеві не власне суть з'яв життя, а той настрій, що виникає при тій або іншій картині», – слушно зауважує Л.Задорожна [3; 424].

Ще одним промовистим засобом творення неповторно яскравих, привабливих образів є поетична колористика М.Вінграновського. Митець прагне барв. Численні поезії з перших слів апелюють до зорової пам'яті читача: «**Синій сон у небесному морі**», «**На синю синь води...**», «**Синє**», «**Блакитно на душі**», «**Вже небо не біжить тим синьо-білим бігом...**», «**У білім сні, у білім сні зимовім...**», «**Безневинним жовтавим гроном...**»

Назви *білого* кольору домінують у художньому мовленні М.Вінграновського і є найбільш різноманітними за словотвірною структурою: поет використовує деривати субстантивного (*біління, з білоти, побіл*), ад'єктивного (*біленька*), дієслівного (*біліє, білять, забіліє, збіліла*), адвербіального (*біло*) типу, композити (*білодення, білокрітні, білолапа*).

Кольорономінації *білого* демонструють широкий спектр значень – від власне номінативних до символічно-узагальнених. У художньому слововжитку М.Вінграновського кольорних характеристик набувають природні явища, просторові поняття, предметні реалії. Через укріплення назв *білого* кольору в контекст зі словами зазначених лексико-семантичних груп активізується первинне значення кольороназви. Відтворення об'єктивного забарвлення реалій зауважуємо, зокрема, у таких поетичних рядках: «Відпахла липа, **білим цвітом** злита», «**Над білим полем біле небо**», «Не надивлюсь на **білу** в небі **хмару**», «...**гуси білі** сплять чутливим сном», «...**груші жили в білих квітах**», «...Зимовий **сад** під вороном **білів**», «...**дніпрова тонь** / Піском на сніг **перебіліє**».

Частотність уживання епітета *білий* ще раз засвідчує прихильність автора до традицій української фольклорної поезики, адже здавна в українців *білий* колір належав до сакральних символів – це колір хат-білянок, убрання, рушників, ритуальних предметів. У поезії варіанти *білого* стають виразною деталлю художнього відтворення національно-локалізованого колориту. Наприклад: «І **хата** моя **біла**, і криниця, / І ніжний борщ з картоплею на дні», «При **білій хаті** в жовтих таракуцах...», «**Мати білять яблуні** в саду. / **Мати білять хату та у хаті**», «Між берегами димарями / **Білють села** в глибині», «І наш різдвяний **стіл білів** / В кутку під рушниками». Прикметним є те, що образ рідної домівки, втілений

у поетизмі *хата*, наділяється узагальнювальним змістом, гіперболізується через зіставлення *біла хата – вітчизна, біла хата – планета*: «...хата всміхається біло / У свої батьківщинінічі», «...душа... Живе і множить правду і добро / У себе в білій хаті і планеті...» Поет увиразнює інтимно-ліричний образ України, властивий народнописним творам, за рахунок оновлених словесних форм – прислівників із вищим ступенем абстрактності колірної ознаки («...хата всміхається біло...»), опосередкованої кольорономінації («І хата в білим сні...»), плеонастичних структур і фонічної організації вірша («Над лиманом білять синім, / Білять білим над лиманом <...> Білий побіл над лиманом...»).

Ознакою *білого* кольору М.Вінграновський наділяє почуттєву сферу: «У білій лодії... ми пливемо / По водах любовців між берегами ночі», «Я обніму тебе. Тебе я обнімаю. / Мій білий подих на твоїй руці», «Веселі плечі ваші білим сміхом / Мені сміються в легітнім Дніпрі!..» Якщо *червоний* тон, так само використовуваний як атрибут емоційного життя ліричного героя, символізує пристрасть, то *білий* ніби вгамовує душевний неспокій, утілює чистоту, платонічність почуттів. Нерідко *червоне* і *біле* поєднуються у словесній структурі одного віршованого тексту (пор.: «Коли моя рука, то тиха, то лукава...», «Червоний светр, білий сміх...»). *Білим* як уособленням добра, чистоти й щирої радості означено дитинство: «Ця казка на білих лапах / Іде уночі по дорозі».

До ядра поетичної колористики М.Вінграновського належить також *синій* колір. Вочевидь, неадаремно митець обирає цю поетичну барву, адже саме в ній сконцентровано найвищу «чуттєвість», граничну втаємниченість.

У синьому небі я висіяв ліс,
У синьому небі, любов моя люба,
Я висіяв ліс із дубів та беріз,
У синьому небі з берези і дуба.
У синьому морі я висіяв сніг,
У синьому морі на синьому глеї
Я висіяв сніг із твоєї весни,
У синьому морі з весни із твоєї.

Маємо цікавий метафоричний контекст, сформований на взаємопроникненні поверхневого – пейзажного і глибинного – екзистенційного планів. *Небо, море* – сталі образи лірики М.Вінграновського, здавалося б, традиційно сині, однак нитка буквального розуміння тексту вривається, і нас не полишає відчуття причетності до чогось незбагненого, ірреального. Взагалі естетика *синього* кольору ґрунтується на визнанні його найменшої «матеріальності», адже прототи́пи цього кольору – насамперед реалії небесної сфе-

ри – через свою об'єктивну віддаленість від людини асоціюються з непізнаним, загадковим. Бентежить уяву незвичність поєднання небесного і земного – в образі лісу, що висівається в небі, матеріального й ідеального – в образі снів, що висіваються в морі «з весни із твоєї». *Синя* «гама» в образотворчій системі цитованого поетичного фрагмента не так підпорядковується пейзажно-зображальній меті (хоча це й не виключено: художник зумів помітити те, чого не бачать інші), як має символічне наповнення. Колір у М.Вінграновського нейтралізує своє первинне – спектральне – значення і стає знаком трансцендентного, абстрактних сутностей – глибини почуттів, вищої гармонії, вимріяного ідеалу.

Образотворчій меті в поетичному мовленні підпорядковується вживання кольороназв як складових елементів семантико-асоціативних опозицій: *білий – чорний, червоний – чорний, червоний – жовтий, жовтий – сірий*. Наприклад: «Цієї ночі сніг упав – / На чорне впало біле»; «На чорному полі / Витворений з криги та снігу / З'являється білий рояль»; «І тане мак, в червоному чорне тоне...»; «Тринадцять руж – тринадцять кружелянь: / Червоне жовтим, жовте сірим душитися».

Мовотворчості поета властива синестезія вражень: зорових і звукових (*голубим сміється* птах, на *синій звук* любові і свободи, дві *білих пісн* рук); одоративних і зорових (сорочка *пахне голуба*, вітер *пах зеленим дивом*); зорових і тактильних (*біле холодило*); зорових, смакових, тактильних (*затисла груша в жовтих кулачках смачного сонця лагідні жовточки*). Завдяки складним комбінаціям різноманітних сенсорних вражень художні картини набувають особливої пластичності, рельєфності, індивідуалізують мову поета.

Вабить читача багатий і незвичний світ художнього слова М.Вінграновського. Натхнення гра письменницької уяви породжує найрізноманітніші образи. Слова, дібрані для мовотворення естетичної дійсності, репрезентують об'єктивні реалії в незвичному ракурсі. Зримий, персоніфікований світ постає з поезій М.Вінграновського: «людина й земля, світ людини і світ природи – невіддільні, вони щільно змикаються, становлячи цілісну сутність. Світ природи існує не поза сприйняттям людини, а тільки в її свідомості, цей світ олюднений, живий, він начебто наділений своєю загадковою душею, своєю специфічною свідомістю» [2; 3]. Словесна творчість поета – магічно-віртуозна і шляхетна – є засобом маніфестації особливого світобачення автора – людини, яка цінувала й любила життя в усіх його проявах.

Література

1. «Батьківщина і народ – це вічна тема» (Вінграновський М., Гатненко А. [бесіда]) // Літ. Україна. – 1980. – 16 трав.
2. Гуцало Є. «І так ми всі родимо, і так ми всі цвітемо» / Є.Гуцало // Літ. Україна. – 1980. – 12 верес.
3. Задоржн Л. Микола Вінграновський / Л.Задоржн // Живиця : Хрестоматія з української літератури ХХ століття : у 2 кн. – К., 1998. – Кн. 2.
4. «Любов, ні! не прощай!» (Вінграновський М., Федорук В. [бесіда]) // Київська правда. – 1996. – 7 листоп.

5. Мацько Л. Стилiстика української мови / Л.Мацько, О.Сидоренко, О.Мацько. – К., 2005.

6. Ткаченко А. Індивідуальний стиль: феноменологія / типологія; динаміка / статика (На матеріалі творчості українських поетів 60–90-х років ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук. – К., 1998.

7. «Я повів своє слово просто...» (Вінграновський М., Базилевський В. [бесіда]) // Дніпро. – 1986. – № 11.